

RECEPCIA A VÝVOJ IDEY SPRAVODLIVOSTI U VYBRANÝCH SOFISTOV

Mgr. Olexij M. Meteňkanyč

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Katedra teórie práva a sociálnych vied
olexi.metenkanyc@flaw.uniba.sk

Recepcia a vývoj idey spravodlivosti u vybraných sofistov

Príspevok má ambíciu predstaviť odlišné chápania a vývoj idey spravodlivosti u vybraných sofistov. Dôraz bude kladený predovšetkým na rôznorodé koncepty spravodlivosti, ktoré pri väčšom zjednodušení môžeme rozdeliť do dvoch skupín – spravodlivosť, ktorá je vytváraná zákonmi, na ktorých sa dohodli ľudia (*nomoi*, ideo tzv. legálnu spravodlivosť) alebo pôjde o spravodlivosť, ktorá sa opiera o vlastnú prirodzenosť a zákonitosti kozmu (*fysis*, ide o tzv. etickú spravodlivosť). Spomedzi mnohých sofistov sme si vybrali na bližšiu analýzu chápania idey spravodlivosti Protagora, Antifóna, Trasymacha a Kallikleá. Súčasne poukazujeme na to, že na pozadí rozlíšenia *fysis vs. nomoi* nám vzniká polemika o povahe spravodlivosti, ktorá býva označovaná za prvú etickú diskusiu svojho druhu v západnej filozofii.

Reception and development of the idea of justice by selected sophists

The article has the ambition to present different receptions and development of the idea of justice by selected sophists. Emphasis will be especially put on heterogeneous concepts of justice which, with more simplification, we can divide into two groups – justice that is created by the acts made and agreed by people (*nomoi*, we can call it *legal justice*) or justice which is based on its own nature and the laws of the cosmos (*fysis*, it is an ethical justice). Among the many sophists we chose Protagoras, Antiphon, Thrasymachus and Callicles to analyse their understanding of the idea of justice. At the same time, we point out that on the background of *fysis vs. nomoi* is arising the controversy

over the nature of justice, which is called the first ethical discussion of its kind in Western philosophy.

Accoglienza e sviluppo dell'idea di giustizia in sofisti selezionati

Il contributo ha l'ambizione di presentare comprensione differenti e sviluppo dell'idea di giustizia in sofisti selezionati. L'accento sarà posto su diversi concetti di giustizia, che possono essere suddivisi in due gruppi con maggiore semplificazione - giustizia creata dalle leggi concordate dal popolo (*nomoi*, la cosiddetta giustizia legale) e poi una giustizia basata sulla naturalità propria e sulle regole del cosmo (*physis*, la cosiddetta giustizia etica). Tra i tanti sofisti, abbiamo scelto Protagoras, Antifon, Trasymachos e Kallikles per analizzare la comprensione dell'idea di giustizia. Allo stesso tempo, segnaliamo che sullo sfondo di *fysis* vs. *nomoi* sta nascendo la controversia sulla natura della giustizia, che è chiamata la prima discussione etica del suo genere nella filosofia occidentale.

Kľúčové slová: Spravodlivosť, sofisti, Protagoras, *nomoi* vs. *fysis*

Keywords: Justice, sophists, Protagoras, *nomoi* vs. *fysis*

Parole chiave: Giustizia, sofisti, Protagoras, *nomoi* vs. *fysis*

Úvod

Sofisti ako špecifická filozofická iniciatíva predsokratovského obdobia v súčasnosti nie je často chápaná v pozitívnom svetle. Jej predstavitelia sú pomerne často označovaní ako skeptici,¹ relativisti,² utilita-

¹ Objektívne poznanie, a tým aj objektívna pravda, neexistuje, resp. sú len subjektívnymi výsledkami ľudskej inteligencie. Dokonca niektorí autori hovoria o sofistoch ako nihilistoch, t.j. že niektorí z nich (Gorgias) nevidia rozdiel medzi pravdou a nepravdou, dobrom a zlom, spravodlivosťou a nespravodlivosťou. Čo je pokladané dnes za pravdivé, dobré či spravodlivé, zajtra môže byť pre nás nepravdivé, nedobré a nespravodlivé, teda neexistuje ani pravda, ani dobro, ani spravodlivosť. A to je nihilizmus. Viac pozri v TOMSA, B.: *Kapitoly z dejín filozofie práva a štátu*. Praha: Karolinum, 2005, s. 23-24.

² Všetky spoločenské pravidlá alebo zákony, ale aj naše samotné rozhodnutia sú podmienené špecifickým prostredím určitej osoby, času a miesta, nemožno ich považovať za objektívne pravdivé. Pozri viac v *A Dictionary of Philosophical Terms and Names* na stránke <http://www.philosophypages.com/dy/r9.htm#reim>. Ako príklad môžeme uviesť výrok Prótatora z Abdér, ktorý vyslovil, že „o každej veci možno rovnakým právom dišputovať na obe strany, teda aj o tom, či sa dá o každej veci dišputovať na obe strany.“ (80 A 20, zo Senecu). Aký skvelý výrok pre právnikov!

risti³ či pragmatici,⁴ a to v tom negatívnejšom význame. Dokonca sa miestami o nich hovorí ako o „*profesionálnych klamároch*“, pričom je to najmä vďaka Platónovi a Aristotelovi, ktorí ich nevykresľovali v najlepšom svetle vo svojich dielach.⁵ Je však otázne, či sofisti v skutočnosti neboli len prirodzeným vyústením vtedajšej doby, ktorá bola príznačná svojimi protichodnosťami. Na jednej strane máme eleátsky racionalizmus snažiaci sa o preukázanie nemožnosti pohybu a zmeny, zatiaľ čo neustály pohyb a zmena bola na strane druhej jadrom Herakleitovej filozofie.⁶ Obdobne Pytagorejci a Eleáti hájili monistický ontologický základ sveta, oproti čomu pluralisti (Empedokles, Anaxagoras) obhajovali stanovisko pluralizmu, obhajujúc podstatu súcna, ktoré má nekonečne množstvo hmotných častíc. Takto by sme mohli pokračovať, pričom táto rozmanitosť výsledkov prezentovaná rôznymi filozofickými školami, nemohla ostať bez reakcie a musela vyvolať určitú kritiku. Tu nám poskytujú práve sofisti, ktorí sa ani nesnažia zaoberať otázkami a témami svojich predchodcov (predovšetkým ontologickými otázkami a problematikou kozmu), obracajú svoju pozornosť na človeka a s tým spojené nové témy.

Avšak nemožno nevidieť istú paralelu medzi vyššie uvedenými vlastnosťami sofistov a väčšinovým názorom spoločnosti na právnikov, predovšetkým advokátov, ktorí by mali byť tými, čo dokážu „*vysekať*“ svojich klientov z každého problému. Musia teda byť relativisti, utilita-

³ Mal ich zaujímať len úžitok v tej-torej veci. Svoj relativizmus (resp. nihilizmus) sofisti argumentačne podložili o princíp úžitku (utility), ktorý platí nielen v prírode, ale aj medzi ľuďmi. Princíp utility by sme mohli vyjadriť tak, že každý sa snaží maximalizovať svoje šťastie a minimalizovať svoje strasti. Aj preto si sofisti nechávali za svoje učenie platiť, čo bolo kritizované zo strany Sokrata. K tomu a ku kritike sofistov zo strany Sokrata pozri viac v KRŠKOVÁ, A.: *Dejiny politickej a právnej filozofie*. Bratislava: IURA EDITION, 2011, s. 27-29.

⁴ Zaujímal ich len výsledok príslušného sporu a v danej veci je vždy potrebné urobiť také kroky, ktoré vedú k úspechu v spore. Nie nadarmo sú sofisti uznávaní ako výborní eristici, t.j. ľudia, čo vynikajú v umení vyhrať spor (tzv. eristika). Porovnaj so SUVÁK, V.: *Sofisti o spoločnosti*. In NOVOSÁD, F., SMREKOVÁ, D.: *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: KALLIGRAM, 2013, s. 4-46.

⁵ ZVARÍK, M.: *Dejiny filozofie I. Od Hérakleita po sofistov*. Trnava: Typi Universitas Tyrnaviensis, 2015, s. 53. Dokonca Platón osobitne používa slovo sofistika, aby ju odlišil od filozofie. Podľa Rickenca za priaznivejšie prihládanie na sofistiku vďaka Heglovi a Zellerovi, ktorí upozorňovali, že sofisti kladli najmä dôraz na princíp subjektivity. Viac v RICKEN, F.: *Antická filozofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1999, s. 13.

⁶ Známe *Panta Rhei* – všetko plynie, resp. ďalší výrok pripisovaný Herakleitovi, a to, že „*dvakrát by si do tej istej rieky nevstúpil*.“ Platón: Kratylos. 401d-402a. Ale na tomto mieste spomeňme i to, že nie všetci vnímajú Hérakleita a Parmenida ako proti sebe stojacích filozofických oponentov. Zvarík poukazuje na to, že hoci rozdiely medzi oboma filozofmi nemožno nevidieť, sú tu aj významné podobnosti, na čele so skutočnosťou, že „*obaja myslitelia stáli pred úlohou filozoficky artikulovať skutočnosť ako jednotu a celistvý celok*.“ Pre bližšie vysvetlenie tejto myšlienky pozri ZVARÍK, M.: *Dejiny filozofie I. Od Hérakleita po sofistov*. Trnava: Typi Universitas Tyrnaviensis, 2015, s. 16-18.

risti, pragmatici a nepochybne aj dobrí eristici, ak chcú vyhrať spor pre svojich klientov. Musia ovládať dokonale jazyk a svoje vystupovanie, ktoré je základným východiskom každého úspechu v spore.⁷ Z tohto dôvodu je preto z nášho pohľadu zaujímavé sa pozrieť na to, ako vnímali koncept spravodlivosti niektorí vybraní sofistí.

1. Pár slov k sofistom

Hneď na úvod by sme si mali spomenúť, že sofistov nemôžeme vnímať ako jednotný smer, resp. ako skupinu ľudí s rovnakými názormi. Nesledujú jednotnú myšlienkovú pozíciu ako neskoršie filozofické školy. Skôr sa jedná o hnutie, ktoré sa vyznačuje určitými spoločnými črtami, ale v mnohých veciach sa odlišujú. Medzi sofistov môžeme zaradiť mnohé osobnosti z rôznych končín antického Grécka: najznámejší je azda Protagoras z Abdér,⁸ Gorgias z Leontín na Sicílii,⁹ Prodikos z ostrova Keos na Kykladách,¹⁰ Hippias z Elidy na Peloponéze,¹¹

⁷ Práve obrat k jazyku a reči je jednou zo základných črt sofistiky. Presvedčivá a zdôvodnená reč má zabezpečiť víťazstvo v boji/spore bez nutnosti použitia násilia.

⁸ Prerávil sa najmä svojim relativistickým argumentom *homo mensura* po začiatku svojho spisu *Pravda*, ktorý znie: „Človek je mierou všetkých vecí, existujúcich, že/ako (hós) sú, neexistujúcich, že/ako (hós) nie sú.“ (80 B 1). Práve v tomto výroku je azda najlepšie zosobnený relativizmus, vzhľadom na to, že je to človek, kto nakoniec rozhoduje o bytí a nebytí. Je však nutné uviesť, že výrok *homo mensura* sprevádza niekoľko významných otáznikov, predovšetkým v súvislosti s prekladom gréckej spojky *hós*, ktorú môžeme preložiť jednak ako „že“, ale aj s významom „ako“. Z toho vyplývajú následne rôzne interpretácie výroku. Viac pozri v ZVARÍK, M.: *Dejiny filozofie I. Od Hérakleita po sofistov*. Trnava: Typi Universitas Tyrnaviensis, 2015, s. 55-58.

⁹ Známy najmä svojimi tromi tézami: po prvé, *nič nie je*; po druhé, *ak aj niečo je, nemožno to poznať*; po tretie, *ak to aj možno poznať, nemožno to oznámiť a vysvetliť blížnemu*. 82 B 3 (časť zo Sexta Empirika).

¹⁰ O ňom je známe, že sa snažil zistiť, ako ľudia prišli k viere v bohov, na základe čoho si ich vytvárali a zdôvodňovali ich existenciu. Pozri jeho výrok „*Naši predkovia pokladali slnko, mesiac, rieky, pramene a vôbec všetko, čo prospieva nášmu životu, za bohov, a to pre užitočnosť z nich plynúci, ako napr. Egyptania Nil. a preto sa vraj pokladal chlieb za Demetru, víno za Dionýza, voda za Poseidona, oheň za Hefaista, a podobne každá vec, ktorá bola ľudom užitočná.*“ 84 B 5 (zo Sexta Empirika). Taktiež sa zameriaval na reč a význam slov, dokonca sa miestami o ňom uvádza, že jeho snahy možno vnímať ako prvé pokusy o vytvorenie slovníka gréckeho jazyka. Pozri k tomu WATERFIELD, R.: *The First Philosophers. The Presocratics and Sophists*. Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 241.

¹¹ Osobne by sme radi vyzdvihli jednu jeho myšlienku, a to že ohováranie je hrozná vec a malo by byť minimálne na úrovni ako krádež, veď ohovárači „*predsa kradnú priateľstvo, najkrajší majetok. Potom násilie, hoci je zločinné, predsa je spravodlivejšie než ohováranie, pretože nie je tajné.*“ 86 B 17 (zo Stobaia)

Kritias,¹² Trasymachos¹³ či Antifón.¹⁴ Protagoras, Gorgias, Prodikos, Hippias a Antifón patria do skupiny starších sofistov, zatiaľ čo k tým mladším patrili Trasymachos, Kritias, ale aj Lykofrón a Kallikles.¹⁵

Vznik a rozvoj sofistiky bol do značnej miery umožnený tým, že došlo k rozvoju antickej aténskej demokracie. Práve demokracia so svojím novým prístupom k vládnutiu v polis, kde v podstate každý mohol zastávať významné úrady a záležalo od vlastností a schopností konkrétneho človeka, či dokázal vynikať nad ostatnými. Tí, čo chceli obhájiť svoj názor na politickej scéne polis, museli ovládať umenie argumentácie a byť aj dobrými rétorami. Tu prichádzajú na scénu sofisti, ktorí ako platení učители pomáhali zväčša pri vzdelávaní mládeže z bohatších rodín a zamerali sa práve na eristikú a rétoriku.¹⁶

Rozvoj aténskej demokracie nepriniesol len zameranie sa na človeka,¹⁷ ale súčasne pozdvihol aj živý záujem o politické, sociálne i právne otázky. Predovšetkým ten politický a právny život bol pre nich lákavý, nakoľko tam mohli najlepšie uplatniť svoje zručnosti a svojimi originálnymi myšlienkami otvorili mnohé dovtedy nerozoberané témy politického a právneho myslenia. Načrtávajú mnohé témy ako oddeľovanie verejného, politického života od toho súkromného, prenesenie princípu

¹² Taktiež sa venoval otázke, ako si ľudia vytvorili bohov. Dochádza k záveru, že „*Keď teda zákony zabraňovali otvorene páchať násilie, a preto sa páchalo len tajne, zdá sa mi, že tu vtedy nejaký chytrý človek vynášiel pre ľudí strach pred bohmi, aby sa zločinci báli, aj keby tajne páchali, hovorili alebo si len mysleli niečo zlé. Preto zaviedol vieru v božstvo, že je to daimón, ktorý je večný, plný sily, ktorý duchom vidí, počuje a nadľudsky myslí; má božskú prirodzenosť a hľadá na svet. Počuje a vidí všetko, čo hovoria a robia ľudia. a keď ty mlčky zamýšľaš niečo zlé; bohom to neostane skryté, lebo majú nadľudské poznanie. – Takýmito rečami, zahaliac pravdu do ľží, zaviedol učenie zo všetkých najklamnejšie.*“ 88 B 25 (časť z drámy Sizyfos u Sexta).

¹³ Jeho azda najznámejší výrok je „*Tvrdím, že spravodlivosť nie je nič iné než prospech silnejšieho.*“ 85 B 6a (z Platóna). Viac sa mu budeme venovať v ďalších kapitolách.

¹⁴ „*Život človeka sa podobá dennej strážii, dĺžka života takmer jednému dňu, v ktorom vzhliadneme k dennému svetlu a odovzdáme heslo tým, čo prichádzajú po nás.*“ 87 B 50 (zo Stobaia). Obdobne ako u Trasymacha, jeho myšlienkam o spravodlivosti sa budeme venovať v ďalšom texte.

¹⁵ KRŠKOVÁ, A.: *Dejiny politickej a právnej filozofie*. Bratislava: IURA EDITION, 2011, s. 21.

¹⁶ Celkovo sa v ponímaní sofistov stáva reč kľúčovým nástrojom a mení sa na inštrument moci. Ako Gorgias uvádza: „... *Reč (logos) je veľká vládkyňa, ktorá najbožskejšie diela vykonáva najmenším a najnepatrnejším telom; môže totiž aj strach zahnať, i zármutok odňať, aj starosť spôsobiť, i súcit znásobiť ... Sila reči má ten istý vzťah k usporiadaniu duše ako usporiadanie liekov k prirodzenosti tiel. Lebo ako každý z liekov inú štavu z tela vyháňa a ako jedny lieky zastavujú chorobu, druhé život, tak aj z reči jedny zarmútiť, druhé potešia, iné zasa vystrašia, druhé podajú poslucháčom odvahu a iné zasa akýmsi zlým presvedčaním dušu očaria a omámia.*“ 82 B 11 (z Gorgiovej *Heleny*).

¹⁷ Z tohto dôvodu sa niekedy filozofia sofistov označuje ako humanistická: prichádza k odklonu od skúmania bytia, resp. nebytia, o vzniku vesmíru, kozmu a pod., namiesto toho vyrastá problém človeka, jeho myslenia, cítenia a života s druhými a usporiadaním spoločnosti, v ktorej tento človek žije. Nastáva čas praktickej filozofie a dominantnou sa stáva filozofická antropológia.

utility do politiky (ľudia sa snažia v nej uplatniť svoje záujmy, a to aj prostredníctvom sily, nehľadajme za tým viac),¹⁸ presadzovanie osobnej slobody (ale súčasne aj osobnej zodpovednosti za naše konanie), ale predkladajú aj úvahy o hraniciach inštitucionalizovanej moci, nakoľko tá vznikla dohodou jednotlivcov v polis.¹⁹ K vyššie uvedeným myšlienkam je nutné ešte priradiť jednu oblasť, ktorej sa sofisti so záujmom venovali, a to idey spravodlivosti v jej najrozmanitejších podobách. Niektoré z nich si ďalej predstavíme.

2. Protagorovo chápanie spravodlivosti prostredníctvom kolektívu

Protagoras (asi 490-420 pred n. l.) je starší súčasník Demokrita i Sokrata a svoje najväčšie uznanie získal počas svojho pôsobenia v Aténach, kde o jeho rady stál i samotný Perikles.²⁰ Bol dokonca poverený vypracovaním ústavy pre novozaloženú panhelénsku kolóniu. Avšak aj napriek tomu mal kvôli svojim postojom nepriateľov, ktorí dosiahli vyhnanie Protagora z Atén, pretože mu hrozil (obdobne ako Sokratovi) trest za agnostické výroky proti bohom.²¹

Protagorovo chápanie spravodlivosti sa opiera o tézu, že *spravodlivé je to, čo sa ako spravodlivé javí obci, nie jednotlivcovi*.²² Protagoras si je vedomý, že obec môže prijímať dobré i škodlivé zákony, zákony, ktoré slúžia len niektorým a ktoré slúžia obci ako celku. Jednou zo základných úloh občanov (na čele so sofistami protagorovského zmysľania) je presvedčiť obec, aby nahradila škodlivé a zaujaté zákony tými dobrými a prospešnými pre obec. Iba také právne zriadenie dokáže zabezpečiť blaho ľudí, ktoré stojí nad ich individuálnymi záujmami.

Nutne sa nám tu však tlačí otázka, ako môžeme posúdiť, ktoré zákony sú dobré od tých horších. Existuje jednoduchá odpoveď – spravodlivé je to, čo sa v danej obci ako spravodlivé javí a všeobecne je považované za spravodlivé. „*Lebo aké veci sa každej obci zdajú spravodlivé*

¹⁸ Tomsa v jednom z svojich diel uvádza, že sofisti boli predchodcovia machiavellizmu, že sa snažili z politického súboja vylúčiť česťnosť a politický život bol taktiež riadený princípom silnejší pohlcuje slabšieho. Viac pozri v Viac pozri v TOMSA, B.: *Kapitoly z dejín filozofie práva a štátu*. Praha: Karolinum, 2005, s. 25.

¹⁹ KRŠKOVÁ, A.: *Dejiny politickej a právnej filozofie*. Bratislava: IURA EDITION, 2011, s. 23.

²⁰ K tomu pozri DE ROMILLY, J.: *The Great Sophists in Periclean Athens*. Oxford: Clarendon Press, 2002, s. viii-ix.

²¹ Porovnaj Protagorov začiatok spisu *o bohoch*: „*O bohoch nemôžem vedieť ani to, že sú, ani to, že nie sú, ani to, akú majú podobu. Lebo mnoho vecí to bráni vedieť: nejasnosť vecí a krátkosť ľudského života.*“ 80 B 4 (z Diogena Laertia).

²² SUVÁK, V.: *Etické myslenie v predsokratovskom období*. In REMIŠOVÁ, A.: *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: KALLIGRAM, 2008, s. 39.

*a dobré, tie pre ňu aj také sú, pokiaľ ich za také pokladá.*²³ Jedná sa tu o vzťah mienky s jej predmetmi, čo je len ďalší dôsledok výroku *homo mensura*, že človek je ten kľúčový arbiter nad tým, čo vôbec je a čo nie. Čo sa mu javí ako spravodlivé a čo nie. Ako sa človeku niečo javí vo vnímaní tu a teraz, tak tomu aj je. Avšak pri chápaní spravodlivosti je uvedené potrebné rozšíriť z človeka na celú obec. Z individuálneho na kolektívny subjekt. A práve kľúčovú rolu pri identifikácii tých prospešných zákonov oproti tým škodlivým má zohrať sofista. *„Ako sa lekár snaží privediť zmenu telesného stavu k lepšiemu, pôsobí sofista, aby obec považovala za spravodlivé veci prospešné namiesto škodlivých.*²⁴

3. Naturalistická koncepcia spravodlivosti podľa Antifóna

Antifón (okolo 480-410 pred n. l.) vystupuje proti Pytagorovi a nezdieľa jeho chápanie spravodlivosti. Uvedené opierame o fragment B 44, ktorý sa pripisuje Antifónovi, v ktorom prezentuje názor, že je prospešnejšie nasledovať to, čo je prirodzené, naturálne. Toto zdôvodnenie sa opiera o zásady, ktoré sú aj dodnes typické pre naturalistickú etiku.

Podľa Antifóna nemôžu byť zdrojom spravodlivosti konvenčné zákony, a to z dôvodu, že nedokážu človeka účinne chrániť. Obsah zákonov je premenlivá vec. Ľudia pri ich prijímaní sa nikdy neodosobnia v dostatočnej miere a vždy sa nájde niekto, kto bude chcieť na úkor iných vyzdvihnúť svoje záujmy. *„Zákony obce sú totiž umelé, zákony prírody však nevyhnutné.*²⁵ Zákony sú konvenčné, dohodnuté, nie prirodzené, naproti tomu zákony prírody sú prirodzené, nie dohodnuté a vytvorené ľuďmi. Ak teda niekto poruší zákony a unikne pozornosti ľudí, ktorí ich dohodli, je ušetrený hanby a trestu; ak neunikne, nie je ušetrený. Avšak podľa Antifóna keď niekto poruší jeden zo zákonov zrastených s prírodou, potom to zlo preňho nie je o nič menšie, ak unikne pozornosti všetkých ľudí, a o nič väčšie, ak to všetcividia. *„Teda najvýhodnejšie by človek využíval spravodlivosť, keby si pred očami svedkov vážil zákony (obce) a bez svedkov zákony prírody.*²⁶

Dôvod, prečo ľudské zákony nie sú schopné účinne chrániť človeka, je ich pomalá a zdĺhavá vymožiteľnosť. V tomto smere radi predostrieme ukážku z fragmentu 87 B 44, ktorá podľa našej mienky skvelo

²³ Platón: Theaitetos 167c.

²⁴ RICKEN, F.: *Antická filosofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1999, s.13.

²⁵ Fragment 87 B 44 (z papyrusu 3.st.n.l.)

²⁶ Ibidem.

poukazuje ako jedna z prvých v histórii na mnohé úskalía súdneho procesu, ktoré sú aktuálne dodnes.²⁷ „Ale v skutočnosti sa ukazuje, že tým, čo dodržiavajú takéto zásady, nemôže zákonné právo osožiť, lebo najprv necháva trpiaceho trpieť a (nesprávne) konajúceho konať a dosiaľ nebránilo, aby trpiaci netrpel a páchatel' nekonal. Keď sa potom vec dostane pred súd, trpiaci tu nemá oproti páchatel'ovi nijakú výhodu, lebo najprv musí presvedčiť sudcu, že utrpel krivdu a potom žiadať, aby mohol proces vyhrať. Tie isté prostriedky však ostávajú aj páchatel'ovi, ktorý sa rozhodol zapierať... Tých, čo pochádzajú zo vznešených otcov, máme v úcte a vážnosti, tých však, čo nepochádzajú zo vznešeného rodu, nemáme. v tomto smere sme sa stali voči sebe barbarmi. Lebo od prírody sme si všetci vo všetkom rovní, barbari aj Gréci. Možno to poznať podľa vecí, ktoré sú od prírody pre všetkých ľudí nevyhnutné. Všetci si ich môžu zadovážiť tou istou cestou, a v tom sa od nás nelíši ani barbar, ani Grék. Lebo všetci dýchame ústami a nosom do vzduchu a všetci jeme rukami...“

4. Trasymachovo chápanie spravodlivosti optikou sily

O Trasymachovom poňatí spravodlivosti vieme najmä z 1. knihy Platónovej *Ústavy* (338c až 340e, 343c až 344c, 348 až 349a), pričom jeho základná téza je asi najjednoduchšie vyjadrená: „*spravodlivosť nie je nič iné než prospech silnejšieho.*“²⁸ Podľa Trasymacha každá vláda (nezáleží na tom, či je tyranská, aristokratická či demokratická) si prijíma vlastné zákony, aby si upevnila svoju moc, pričom zákony sú tvorené tak, aby im boli prospešné. Ak vnímame právny a politický život ľudskej spoločnosti, vidíme, že ide o jedno veľké bojisko, na ktorom sa všetci zúčastnení ľudia snažia uplatniť svoje záujmy, svoju silu a moc. Tak tomu bolo, je i bude. Ľudské konanie je neustále ovládané motiváciou, aby si každý strážil svoj vlastný prospech a aby silnejší mal viac ako slabší. Je to zákon prirodzeného práva, ktorý je premietnutí aj do samotnej prírody, keďže „*vidíme, že každé stvorenie ide za svojim prospechom a že silnejší znásilňuje a pohlcuje slabších.*“²⁹

²⁷ Spomeňme si len niektoré z nich ako otázka nezávislého a nestranného sudcu, problematickosť dôkazného bremena v určitých situáciách, prietahy v súdnom konaní zo strany žalovaného i sudcu a pod.

²⁸ 85 B 6a (z Platóna). Prípadne to môžeme vyjadriť ako Tomsa: „*spravodlivosť nie je nič iné ako to, čo je prospešné silnému.*“ Viac pozri v TOMSA, B.: *Idea spravodlnosti a práva v řecké filosofii*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 41.

²⁹ TOMSA, B.: *Kapitoly z dějin filosofie práva a státu*. Praha: Karolinum, 2005, s. 24.

Obdobne je to i v štáte, kde jedna skupina pre svoj prospech utláča ostatných a vládne im, preto prijíma zákony, ktoré sú im prospešné. Ak sú zavedené dane, tak sú nimi viac postihnutí slabší, než tí silnejší a naopak, ak prichádza k rozdeľovaniu statkov a majetkov v štáte, nezíska slabý (spravodlivý v bežnom význame) skoro nič, silnejší (nespravodlivý) zas mnoho. Ak vykonáva úrad spravodlivý, zanedbáva svoje vlastné blaho a v prípade utrpenia nejakej škody nemá z verejného majetku nič navyše, lebo je spravodlivý. Okrem toho na seba uvrhne nepriazeň svojich priateľov, keďže im neposkytuje žiadne výhody vyplývajúce mu z jeho postavenia. U nespravodlivého je to naopak. „*Prospera teda každému viac, ak je nespravodlivý, než ako spravodlivý. ... Tak sa to má s tyranom, ktorý pácha bezprávie vo veľkom a je za to ešte velebený a zbožňovaný. Potom tí, ktorí nenávidia bezprávie, nenávidia ho nie preto, že sa obávajú bezprávie páchať, ale ho zakúsiť.*“³⁰ V Trasymachových názoroch je jasné krajné stanovisko individualistického utilitarizmu, prehlasujúce za kritérium cnosti a spravodlivosti schopnosť presadzovania subjektívneho záujmu a jeho udržiavanie. a právo je nástrojom v rukách silnejšieho a slúži na potlačanie slabších. Tak to je v každej forme vlády, aj tej demokratickej. Preto platí „*kto má moc, má aj právo.*“³¹

5. Chápanie spravodlivosti v podaní Kallikleia

Dichotómii prirodzeného a ľudského zákona hlása aj ďalší sofista, Kallikles. Jeho argumentácia sa v mnohom podobá tej Trasymachovej, najmä v zdôrazňovaní skutočnosti, že príroda sama ukazuje, že je spravodlivé, aby lepší mal viac než horší, mocnejší viac než menej mocný a pod. Naproti tomu ľudský zákon uvedené prehlasuje za ohavnosť a bezprávie. Podľa Kallikleia sa však uvedeným prístupom znetvoruje zákon prírody, udupávajú sa ušľachtilé pudy človeka, ktorými ho obdarila príroda. „*Keď potom povstane muž nedotknutej prirodzenosti, všetko strasie a strhne a zbaví sa toho, udupe všetky naše proti prírode písané poriadky, šalby, čary a zákony, a pozdvihujúc odboj objaví sa bývalý otrok ako náš pán, a tu zažiarí v plnom lesku právo prírody.*“³²

Na jednej strane máme zákon prírody, nárokujúci si absolútnu platnosť, na strane druhej máme ľudský zákon, zákon davu a slabochov, snažiacich sa odchyliť od poriadku prírody. Títo ľudia sa snažia vyrovnat' prirodzenú nerovnosť medzi slabosťou a zdatnosťou. Avšak je to

³⁰ TOMSA, B.: *Idea spravodlnosti a práva v řecké filosofii*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 42.

³¹ KRŠKOVÁ, A.: *Dejiny politickej a právnej filozofie*. Bratislava: IURA EDITION, 2011, s. 25.

³² Platón: Gorgias, 484a, porovnaj aj s 482e, 488b, 489a, b.

v rozpore so zákonmi prírody, keďže pre ne je bežné, že mocnejší znásilňuje slabšieho, lepší ovláda horšieho, urodzenejší mal viac ako menej urodzený. V tomto bol Kallikles (aj niektorí ďalší sofisti) až cynicky úprimní – pozitívne právo (to vytvorené ľuďmi) je výsledkom ľudskej slabosti a degenerácie, ignorujúc pravú podstatu človeka. Obracajú celú spravodlivosť a miesto vznešenej morálky, ktorá by zohľadňovala ľudskú podstatu, tu máme úzkostlivo vymedzenú morálku rodených otrokov.³³

Záver

Na záver musíme podotknúť, že vyššie uvedené recepcie idey spravodlivosti nie sú jediné a jedná sa skutočne len o náš výber. Nespomenuli sme viaceré z nich, ako napr. chápanie Alkidama, že boh učinil všetkých ľudí slobodnými a že od prírody nikto nie je otrokom (na tu dobu veľmi odvážne tvrdenie), či chápanie Híppia, že o spravodlivosti nie je možné povedať nič absolútne platného, nakoľko je to záležitosť človeka³⁴ a pod.

Z vyššie uvedených chápaní idey spravodlivosti je možné vidieť základnú črtu sofistov, a to že sú vo svojich názoroch nejednotní. V podstate tu máme viaceré koncepty, ktoré pri väčšom zjednodušení môžeme rozdeliť do dvoch skupín – spravodlivosť, ktorá je vytváraná zákonmi, na ktorých sme sa dohodli (*nomoi*, ide o tzv. legálnu spravodlivosť) alebo pôjde o spravodlivosť, ktorá sa opiera o vlastnú prirodzenosť a zákonitosti kozmu (*fysis*, ide o tzv. etickú spravodlivosť). Bol to práve Protagoras, ktorý bol zástancom prvej možnosti, legálnej, resp. ľudskej spravodlivosti, avšak tento názor neprevládala medzi sofistami. Naopak, väčšina z nich odmieta ľudskú spravodlivosť a chce ju nahradiť spravodlivosťou podľa prírody, spravodlivosťou, ktorá vychádza z našej prirodzenosti. Ide o prirodzenú mravnosť, preto sa niekedy nazýva aj etickou. Medzi jej zástancov môžeme určite spome-

³³ Je až zarážajúce, koľko podobností tu vidíme napr. s teóriami Nietzscheho, ale aj s chápaním človeka v prirodzenom stave podľa Thomasa Hobbesa. Je zreteľné, že Antifónove, Trasymachove a Kallikleove chápanie spravodlivosti má viaceré spoločné črty. Pre ich bližšie zoznámenie odporúčame článok od Davida J. Furleyho s názvom *Antiphon's Case Against Justice*, ktorý v úvode komparuje ich chápania. Viac v FURLEY, D., J.: *Antiphon's Case Against Justice*. In KERFERD, G., B.: *The Sophists and Their Legacy*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1981, s. 81-91.

³⁴ Spravodlivé je to, čo je zákonné, nespravodlivé to, čo je nezákonné a o tom, čo bude v zákonoch rozhoduje človek. Avšak následne si Hippias kladie otázku, ako môžeme brať vážne zákony a cítiť sa nimi viazaní, keď tí, čo ich prijímajú, pohŕdajú nimi, resp. ich nedodržiavajú alebo ich menia podľa vlastného záujmu?

núť Trasymacha či Kallikleia. Teda na pozadí rozlíšenia *fysis* vs. *nomoi* nám vzniká polemika o povahe spravodlivosti, ktorá býva niektorými autormi označovaná za prvú etickú diskusiu svojho druhu v západnej filozofii.³⁵

Práve názorová nejednotnosť sofistov je veľmi obohacujúca skutočnosť pre nás a ukazuje nám bohaté myšlienkové dedičstvo, ktoré zanechalo v našom myslení hlboké zárezy. V ich šľapajach pokračujú také mená ako Machiavelli, Hobbes, Hegel, Nietzsche, pragmatisti (Dewey, James i neopragmatista Rorty) a mnohí ďalší. Účelovo sme vybrali mená, ktoré dodnes svojimi myšlienkami vyvolávajú kontroverzie, tak isto ako samotní sofisti. Niektorí ich vnímajú v tom pozitívnejšom zmysle, vyzdvihujú skutočnosti, ktoré nás dodnes ovplyvňujú a sú nám vzorom aj v súčasnosti. Karl Popper vyzdvihuje u sofistov ich rozvinutie princípu kritiky, ktorý označuje ako možno najdôležitejšiu udalosť od vzniku jazyka. Popri dogmatickom človeku starého sveta nastupuje na scénu i človek kriticky, ktorý veci problematizuje a chce o nich diskutovať. Tento kritický duch, snaha o odstránenie tradičných mýtov a zásad, racionálna kritika predchádzajúcich názorov, to všetko vystihuje sofistov a vedie k sformovaniu otvorenej spoločnosti.³⁶ Na strane druhej, sofisti so svojim pohľadom na svet mali veľké množstvo odporcov, a to už vo svojich súčasníkoch ako Sokrates a Platón, prípadne aj neskoršie osobnosti na čele s Aristotelom. Výstižne ich kritiku zhrnul Emanuel Rádl: „*Boli to ľudia studení, bez pevného cieľa života, niekedy i bez vlasti, bez solídnej viery, bez pevných zásad mravných, príliš moderní, príliš skeptickí, príliš kozmopolitickí, polo advokáti, polo profesori, polo žurnalisti, polo filozofickí herci: profesionáli dialektiky.*“³⁷

Napriek všetkému vyššie uvedenému sofisti nepochybne majú svoje pevné miesto v politickej a právnej filozofii a svojim učením a zmysľaním sú veľmi blízko mysleniu právnikov, osobitne advokátov. Kladenie dôrazu na správnu rétoriku, argumentáciu, relativizmus a skepticizmus voči jedinej správnej odpovedi, utilitarizmus (aj keď nielen svoj vlastný prospech, ale i prospech svojho klienta) a samozrejme, snaha o vyhranie každého sporu za dodržania pravidiel eristiky. Niet divu, že čítanie

³⁵ SUVÁK, V.: Etické myslenie v predsokratovskom období. In REMIŠOVÁ, A.: *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: KALLIGRAM, 2008, s. 38-39. Je nutné uviesť, že tu sa začínajú klásať základy pre rozlíšenie prirodzeného (*ius naturalis*) a pozitívneho práva (*ius positivum*), pričom ako vieme dnes, tento večný spor právnej filozofie pretrváva dodnes.

³⁶ POPPER, K.: *The Open Society and Its Enemies. Volume 1 – The Spell of Plato*. London: George Routledge & sons, Ltd., 1945, s. 161-163. Rovnako odporúčame dielo *The Great Sophists in Periclean Athens* od Jacqueline De Romilly, ktorá podáva sofistické učenie v tom lepšom svetle, bez tých negatívnych prímás, ktoré sú často uvádzané bez bližšieho skúmania ich teórií.

³⁷ RÁDL, E.: *Dejiny filozofie I. Starovek a stredovek*. Praha: Votobia, 1998, s. 125.

ich myšlienok je aj v súčasnosti obohacujúce a malo by mať pevné miesto na právnických fakultách pri vzdelávaní ďalších právnikov.

Použitá literatúra

1. DE ROMILLY, J.: *The Great Sophists in Periclean Athens*. Oxford: Clarendon Press, 2002, 260 s., ISBN 0-19-823807-X.
2. FURLEY, D., J.: Antiphon's Case Against Justice. In KERFERD, G., B.: *The Sophists and Their Legacy*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1981, s. 81-91, ISBN 978-3515034272.
3. KRŠKOVÁ, A.: *Dejiny politickej a právnej filozofie*. Bratislava: IURA EDITION, 2011, 690 s., ISBN 978-80-8078-385-3.
4. PLATÓN: Kratylos. In *Platónovy spisy. Svazek I*. Praha: Oikoymenh, 2003.
5. PLATÓN: Theaitétos. In *Platónovy spisy. Svazek I*. Praha: Oikoymenh, 2003.
6. POPPER, K.: *The Open Society and Its Enemies. Volume 1 – The Spell of Plato*. London: George Routledge & sons, Ltd., 1945, 268 s.
7. RÁDL, E.: *Dějiny filosofie I. Starověk a středověk*. Praha: Votobia, 1998, 514 s., ISBN 80-7220-063-1.
8. RICKEN, F.: *Antická filosofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1999, 230 s., ISBN 80-7182-134-9.
9. SUVÁK, V.: Etické myslenie v predsokratovskom období. In REMIŠOVÁ, A.: *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: KALLIGRAM, 2008, s. 23-41, ISBN 978-80-8101-103-0.
10. SUVÁK, V.: Sofisti o spoločnosti. In NOVOSÁD, F., SMREKOVÁ, D.: *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: KALLIGRAM, 2013, s. 44-55, ISBN 978-80-8101-679-0.
11. TOMSA, Bohuš: *Idea spravodlnosti a práva v řecké filosofii*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, 228 s., ISBN 978-80-86898-93-3.
12. TOMSA, B.: *Kapitoly z dějin filosofie práva a státu*. Praha: Karolinum, 2005, 275 s., ISBN 80-246-1001-6.
13. WATERFIELD, R.: *The First Philosophers. The Presocratics and Sophists*. Oxford: Oxford University Press, 2000, 354 s., ISBN 0-19-282454-6.
14. ZVARÍK, M.: *Dejiny filozofie I. Od Hérakleita po sofistov*. Trnava: Typi Universitas Tyrnaviensis, 2015, 68 s., ISBN 978-80-2028-908-7.
15. *A Dictionary of Philosophical Terms and Names*. Dostupný na internete: <http://www.philosophypages.com/dy/r9.htm#relm> (navštívené dňa 24.3.2019).